

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK KÜLTÜRÜ

SAYI 47

YIL IV

EYLÜL 1966

ORTA ASYA TÜRK RESİM SANATI

İsmet Binark

Türklerde resim sanatının başlangıcı, Orta Asya'da yaşadıkları eski devirlere kadar gider. Orta Asya'da Türklerin en eski resimleri hakkında Çin tarihlerinde birçok malûmata rastlanmış olup, adı geçen tarihlerde Göktürklerden bahsolunurken, Türklerin büyüklerine ait mezarlar üstüne birer bina inşa ettikleri ve bu binaların duvarlarını da ölünün hayatındaki çeşitli hâdiselerin resimleri ile süsledikleri zikredilmektedir.

Türklerde resmin tarihi kesin olarak tesbit edilemeyecek kadar uzun bir geçmişe sahip olduğu, yakın zamanlarda yapılan araştırmalar neticesi anlaşılmıştır.

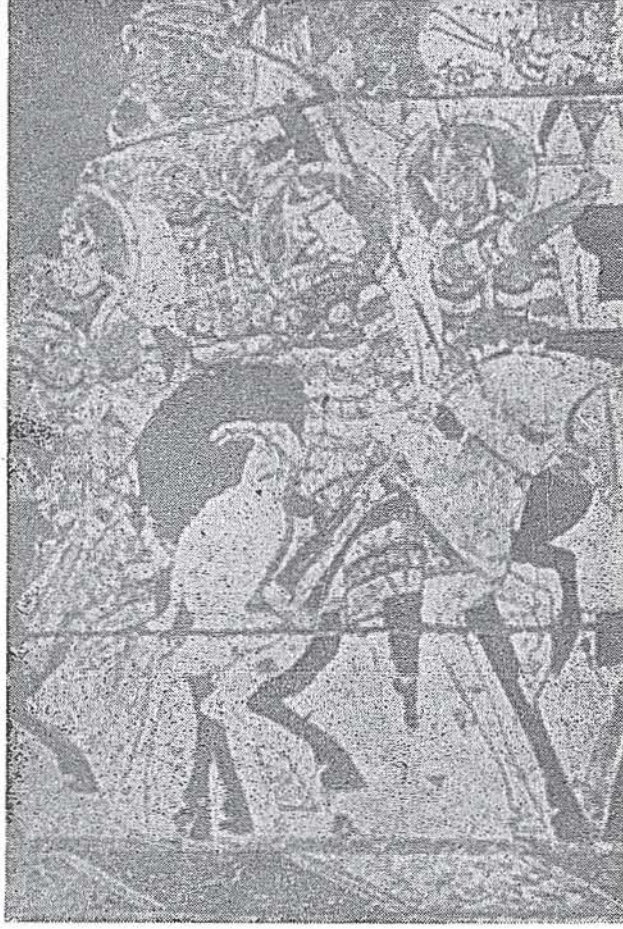
Amerikalı arkeolog Raphael Pumpelly'nin 1908'de Orta Asya'da, Hubert Schmidt'in 1904'te Ön Asya'da Aşkabad civarındaki Anav şehrinde yaptığı arkeolojik kazılar; Orta Asya medeniyetinin, Pumpelly'ye göre Milâttan 9000 sene, Schmidt'e göre ise milâttan 4500 sene öncesine kadar uzandığını ortaya koymuştur. Çanak, çömlek gibi ele geçen eşyalarda rastlanan şekil ve motif örnekleri, Türklerde plâstik sanat başlangıcının, bu tarihler arasında olduğunu göstermektedir.

Gerek Anav'da, gerek Sibiry'a'da Minusink'de ve Kazan'da, yapılan arkeolojik araştırmalar neticesi, bulunan Kurgan'larda (Türk büyüklerinin, cesedlerinin yakılarak küllerinin konduğu ve yanına da, hayatında kullandığı eşyaların, atının ve at koşumları ile silâhlarının gömüldüğü mezar) ele geçen taş, demir, tunç âletler ve tezyinî motiflerle, resimler bu medeniyetin, Mezopotamya medeniyetinden daha eski olduğu fikrini vermektedir.

Türkler resim sanatı sahasında, üç din çerçevesi içerisinde faaliyet göstermişlerdir. Bunlar, Mamiheizm, Budizm ve İslâm devri resimleridir.

Eski Türk sanatının mümessilleri Uygur Türkleridir. Orta Asya'da köklü kültürü ile tarihte derin bir iz bırakmış olan Uygur Türkleri, güzel sanatlar, özellikle resim sanatı sahasında da önemli bir yer tutmuşlardır.

Uygurlar, milâttan önce I. asırdan milâttan sonra XIII. asra kadar Orta Asya'da ayrı ayrı devletler kurarak yaşayan bir Türk kavmidir. Uzun yıllar Çinlilere, Göktürk ve Kutluk devletine bağlı kalmışlardır. Göktürklerden sonra Orta Asya'da Türk hâkimiyetini devam ettiren Uygur Türkleri olmuştur.

Duvar resimlerinden at üstünde bir Uygur Türk Hanı.
(Grünwedel'den)

Önceleri Orhon nehri boylarında yaşayan Uygurlar, daha sonraları Kırgızların saldırılarına uğrayarak, milâttan sonra 840 tarihlerinde, güneye inerek Çin Türkistan'ına (Çin Türk-İli) yerleşmişlerdir. Kurmuş oldukları devletler, toprak genişliği ve siyasî güçlükler yönlerinden diğer Türk devletlerinden büyük değildir. Ancak; Karahoçu, Bişbalğ, Turfan ve Karaşar gibi şehirler kurarak, sanat ve medeniyet bakımından tarihte asırdış devletlere örnek olan, bu Türk kavminin yeri, diğer Türk soylarınınkinden daha önemlidir.

Yarım asırdan beri, Avrupalı ve Amerikalı arkeolog ve sanat tarihçileri tarafından, Türklerin ana yurdu olan, Orta ve Önasya toprakları üzerinde yapılan kazı ve araştırmalar, Türk sanat tarihi hakkında bugüne kadar bilinmeyen birçok hususları aydınlatmış ve gün ışığına çıkarmıştır.

Mâni'nin ve din cemaatinin resmi.
(Von le Coq'un Karahoçu duvar resimlerinden)

Grünwedel, A. von le Coq ve Aurel Stein'in Orta Asya'da yaptıkları araştırmalar ve bunlardan von le Coq'un Uigurica adıyla üç büyük cilt halinde yayınladığı Turfan, Karahoçu, Biş Balık gibi Uygur - Türk şehirlerinde bulunmuş fresk (duvar resmi), resimli ve minyatürlü kitaplar milâttan sonra VII. ve IX. asırlarda bu sanatların Uygur Türklerinde ne derece ilerlemiş olduğunu açıkça gösterir¹.

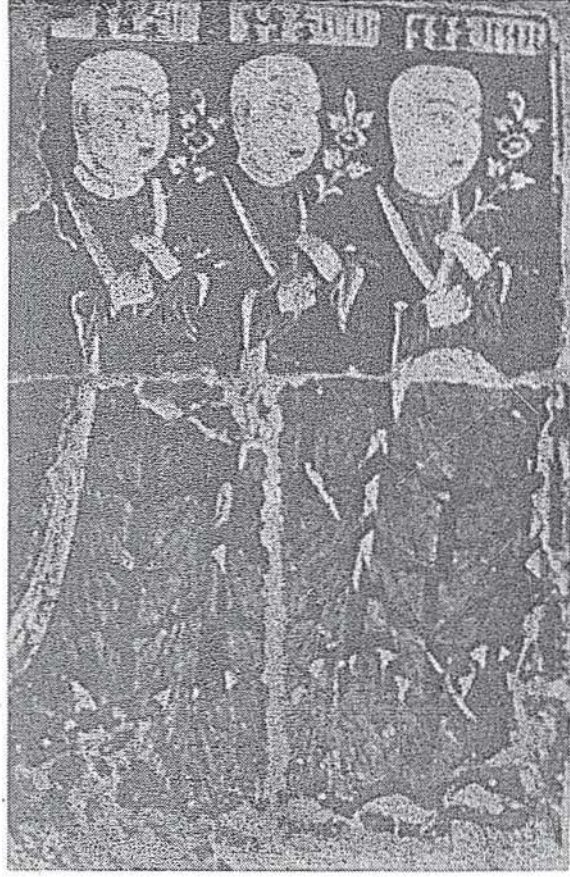
Celâl E. Arseven'in, Grünwedel'e atfen (Grünwedel, Gandhara, Kutca, Turfan, Leipzig, 1925) aşağıda verdiği bilgi, Uygur Türk resim sanatı yönünden aydınlatıcıdır.

«Orta Asya'da Tarım havzasında, Kandbar, Turfan, Kuça, Kızıl, Kamtura, Kırış gibi Uygur şehirlerindeki araştırmalarda birçok manastır ve mâbetlerin duvar ve tavanlarında bezeklik denilen boyalı duvar resimleri görülmüştür².

Milâttan sonra VII. ve IX. asırlar arası Mâni dinini (iyilik yani ışık ve ruhla; öbür yandan kötülük yani karanlık ve beden arasındaki zıtlığa, kâinatın bir iyilikle kötülükten ibaret olduğu esasına inanan din görüşü), daha son-

(1) İsmet Binark., *Türk Kitapçılık Tarihinde Cilt Sanatı, III*, Türk Kültürü, sayı 36, s. 988, 1965.

(2) Celâl E. Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, I. Fask., 63 s., Maarif Vekâleti yayını.

Uygur Mâniheist rahipler.

raları Budâ'lığı (Madde ve ruh dünyasında devamlı hiçbir şeyin olamayacağını kabul eden, kâinatı reddeden, ancak, geçici hallerin bir araya gelmesiyle yalan ve boş bir kâinat, yalan ve boş «ben» yaratılabileceği görüşüne dayanan din anlayışı) benimseyen Uygur Türklerinde; resim sanatı, bu iki din görüş ve anlayışının neticesi, bir nevi dinî mahiyette ve İslâmiyet devri resimlerinden farklı bir anlayış ve şekilde, bezeklik tâbir oluncun duvar ve tavân resimleri tarzında, çoklukla mâbet ve manastırlarda kendini göstermiştir.

Mâni ve Buda dinlerinin sâlikleri Uygurlar, Mâni'nin kitabını birçok nüsha olarak istinsah edip çoğaltmışlar, resimlemişlerdir. Buda'lıkla ilgili kitapları da aynı şekilde resimlendiren Uygur Türkleri, Buda mâbet ve manastırlarının duvarlarını Buda'nın hayatına ait dinî resimlerle süslemişlerdir.

Uygurlarda resmin dinî bir mahiyet göstermesi hususuna Prof. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti* adlı eserinde şu şekilde

Uyghur Budizm devri duvar resimlerinden.
(Von le Coq, Uigurica'dan)

Uygur Budizm devri duvar resimlerinden.

temas etmektedir. «Put-perest Uygurların tapınakları (burkan-evi) putlarla (burhan-sanem) dolu idi. Ecdâdı tâzim ölülerin heykel ve resimlerine de tâzimi gerektirmiş ve bu suretle de heykel ve resim tapınaklara girerek bir nevi dinî mahiyet almıştı»³.

Hoğu harâbelerinde bulunan VII. ve IX. asra ait Mâniheist duvar ve tavan resimleri, minyatürleri, kitap resimleri Türk resminin günümüze kadar bilinen en eski örnekleridir. Bunlarda Orta Asya Uygur rahipleri, vakıf yapan erkek ve kadınlar, musikiciler, Uygur hanları tasvir edilmiştir. Uygur - Türk ressamı tarafından yapılan, Budizm ve Mâniheizm dinlerine ait olan bu resimlerde kompozisyon sıralama şeklinde ve simetrik ölçüye göredir.

Maniheist ve Budist Uygur ressamı, milâttan sonra VIII. asırdan itibaren, Orta Asya'dan Ön Asya'ya ve daha aşağılara inmeğe başlamışlar, kendi tarz resimlerini gittikleri yerlerde yaymışlardır.

Resim ve heykelin İslâm dünyasına yayılmasında Uygurların büyük rolü olmuştur.

Prof. Osman Turan'ın, aynı eserinde, bu husus açık olarak belirtilmiştir. «Resim ve heykelin İslâm dünyasında yayılmasında Türk sanatının büyük

(3) Osman Turan, *Seiçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 293, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını, 1965.

Bir Uygur prensine ait duvar resmi.
(Von le Coq, Uigurica'dan)

rolü olup, biri Selçuklularla, diğeri de Moğol istilâsı ile gelen Uygurlarla olmak üzere bu tesirler iki devirde kendini gösterir»⁴. «Moğol devrinde pek çok Uygur kâtip (bitikçi, bahşı) ve sanatkâr İslâm dünyasına gelmiş ve resmin canlanmasına tesir etmişti»⁵.

İslâmiyeti kabul ettikten sonra da, resim sanatlarını devam ettirmiş olan Uygurlar; beş asır müddetle Ural - Altay milletleri topluluğunu tesirleri altına aldıktan, bu kavimlere medeniyet öğrettikten başka, bu sınırları da aşmışlar, yabancı sanat sahalarında bile önemli bir yer tutmuşlardır.

(4) Aynı eser, s. 289.

(5) Aynı eser, s. 293.